

SELVET ?

Arne Poulsen

Der gennemgås og diskuteres forskellige anvendelser af betegnelserne selv og selvet, nemlig de hverdagssproglige anvendelser, psykosnak, interaktionsselvet, det økologiske selv, selv-begrebet, selvet som det, man er knyttet til, selvet som den prærefleksive forståelseshorison, det transcendentale selv og »ægthedsselvet«. Der argumenteres for, at nogle af disse anvendelser er sproglige mystifikationer, der ikke i sig selv henviser til nogen egentlige psykologiske strukturer eller processer, mens andre af dem henviser til psykologiske entiteter, der ikke findes.

Det psykologiske begreb om selvet deler psykologer op i flere grupper: Nogle ser det som en ledestjerne i psykologiens landskab, andre som et teoretisk mareridt.

Nogle mener, at selvet er en iboende psykisk *struktur*, der er ansvarlig for vores oplevelsers enhed og kontinuitet. Andre mener, at »selvet« ikke er en psykisk struktur, men at det tværtimod er »rettetheden mod sig selv«, der er en psykisk *proces*, en rettethed der kan give sig udtryk i spørgsmål som »hvem er jeg, hvad kan jeg, hvad vil jeg«. (Sondringen mellem selvet som struktur og proces er blevet foreslået af min kollega Ole Elstrup). Atter andre taler helst om selvet som det, vi føler eller opdager, når vi er rettet mod os selv (dette sammenfattes sædvanligvis under betegnelsen selv-begrebet, men kan også kaldes det fænomenologiske selv). Endelig er der nogen, der forholdsvis frit skifter mellem at tale om selvet i de tre betydninger.

Nogle mener, at selvet, betragtet som »rettethed mod sig selv« er en almenmenneskelig foreteelse, en mulighed der foreligger for det menneskelige intellekt eller følelsesliv, fordi naturen eller Vorherre nu engang har skabt mennesket sådan. Andre mener, at rettethed-mod-selv både i genesen og i nu'et er afhængigt af interaktion med andre. Atter andre mener, at rettetheden især aktualiseres under særlige betingelser, måske endda betingelser, der først er indtruffet sent i menneskehedens historie og kun i nogle samfund.

Nogle mener, at selv-udvikling er en bevidstgørelse på et indre, substantielt plan, mens andre mener, at selv-udvikling er noget, der kun foregår på et ydre, relationelt plan (se Grønkjær, dette bind).

Nogle mener, at selv-udvikling kun kan fremmes gennem en bevidst stræben, der har selvudviklingen som mål. Andre mener, at selvudviklingen kun kan foregå, når man netop ikke har selv-udviklingen som mål, men at selv-udviklingen tværtimod er noget, der følger med som sidegevinst,

når man spontant og ureflekteret virkeliggør de suveræne livsytringer tillid, barmhjertighed, oprigtighed og kærlighed (Grønkjær, dette bind).

Og så er der dem, der taler om selvet på en sådan måde, at det er umuligt at se, hvad der er forskellen på selvet og personen - med mindre selvet er en person inde i personen.

Kort sagt: Selvet er noget rod.

Ryd op i selvet

Man kan få lidt styr på selv-begrebernes kaos ved at dele dem op i nogle forskellige anvendelser af ordet. Det har den fordel, at man kan holde op med at stirre sig blind på problemet om, hvad ordet egentlig står for, og begynde at se på, hvad ordet kan bruges til og i hvilke sammenhænge. Nedenstående opdeling foregiver ikke at være udtømmende. F.eks. medtages ikke »selvet som en immanent psykisk struktur«. Der er så mange, der taler om selvet som en sådan struktur, og jeg forstår ganske enkelt ikke, hvad de mener.

1) De hverdagsproglige anvendelser af ordet selv.

a) Ordet kan bruges til at markere, at opmærksomhedens focus er en bestemt person i et handleforløb, snarere end handleforløbet som sådan eller alternative personer.

Standardsituationen i handlingsfremstillende talehandlinger er ellers den, at opmærksomhedens focus er sætningens grammatiske prædikat som helhed, ikke sætningens grammatiske subjekt eller en udvalgt del af prædikatet. F.eks:

– »Jeg har tegnet en tegning«. Her er opmærksomhedens focus, at jeg har tegnet en tegning, ikke at det er mig, der har tegnet den. Omvendt i:

– »Se, jeg har selv tegnet den«. Her er det »jeg«, der er opmærksomhedens focus, mens det, at der er blevet tegnet en tegning, hører til det, der skal forudsættes, når opmærksomheden rettes mod noget.

Tilsvarende i:

– »Du er dum«.

– »Du kan selv være dum«.

En variant af denne brug af »selv« er den, man ofte finder i børnesprog:

– »Der står selv her, at græsset ikke må betrædes«. Denne brug ser ud til at være afledt af brugen: »Du kan selv se, at det står her«.

Og for fuldstændighedens skyld:

– »Han gav ansøgningen til direktøren selv« (og ikke til sekretæren).¹

b) Ordet kan i forbindelse med et personligt eller refleksivt pronomen bruges i en sproglig sammenhæng, der i sin helhed angiver en situation, hvor en person A's handling, viden eller følelse er rettet mod A, snarere end mod en anden person.

– »Jeg gav mig selv en julegave i år«.

– »For at fordrive tiden satte han sig til at spille skak med sig selv«.

I disse eksempler fører det til absurditeter, hvis vi forstår ordet »selv« som en psykisk struktur eller overhovedet som noget psykisk af en eller anden art, som der kan henvises til med ordet. Det absurde viser sig i spørgsmål som: »Blev dit selv så glad for julegaven?« eller »Hvem vandt så, han eller hans selv?«. Disse anvendelser af »selv« hører ikke til daglig tale, men er eksempler på psyko-snak.

c) »Selv« kan bruges som præfix, således at det substantiv, adjektiv eller verbum, det knyttes til, bliver refleksivt. »Selvsåning«, »selvgod«, »selvkørende«.

2) *Psykosnak, afledt af de hverdagsproglige anvendelser.*

– »Kend dig selv«. Ifølge Thielst (dette bind) sagde de gamle grækere noget, der kan oversættes sådan, og udtrykket giver udmærket mening. Men der findes en variant af udtrykket, der lyder

– »Kend dit selv«. Dette udtryk giver også mening, men det er en mening, der i sin oprindelse er parasitisk på udtrykket »kend dig selv«. At den er parasitisk på »kend dig selv«, betyder, at den kun giver mening i kraft af udtrykket »kend dig selv«, samtidig med at udtrykket foregiver at give en selvstændig mening. Den parasitiske betydning kommer frem på denne måde:

I de hverdagsproglige anvendelser af ordet »selv« er ordet hverken et substantiv eller et pronomen. Det er i en grammatisk kategori for sig. Mens pronomener henviser til personer, hvis identitet forudsættes afgjort af den sproglige kontekst, henviser »selv« ikke til noget, men bruges til at markere, at sætningen som helhed har en mening af den type, der er angivet i de ovenstående sætninger a) og b). Når sætningen ændres, således at ordet (»dig selv«) skifter grammatisk status og bliver til et substantiv (»dit selv«), lever den nye sætnings grundbetydning af den oprindelige sætnings, samtidig med at tilhøreren tvinges til at tillægge den nye sætning en selvstændig betydning. Men hvordan kan tilhøreren tvinges til at tillægge den nye sætning en selvstændig betydning? Det sker i kraft af et princip, der i den såkaldte pragmatiske sprogvidenskab er kendt som »*blaming the listener*«.

Dette princip beskriver, hvad der indtræffer, når den talende udtrykker sig på en måde, der afviger fra den standardiserede: Dels vil trediepart være tilbøjelig til at give den lyttende part skylden, hvis der forekommer en kommunikationsbrist. Dels vil den lyttende part af egen drift forsøge at tolke det sagte som relevant tale, der overholder sproglige grundregler, hvorfor han tvinges til at foretage en pragmatisk/semantisk analyse af det sagte, der får talehandlingen til at fremtræde som relevant og »i orden«. I tilfældet »kend dit selv« vil den talende føle sig tvunget til at tolke sætningen, så det kommer til at fremstå som fornuftigt og »i orden« uden videre at tale om »selvet« som et substantiv, der henviser til noget, der

eksisterer, f.eks. en psykisk struktur eller et lønkammer inde i sjælen, eller en person inde i personen, noget som man ejer, og som man bør kende.

I Stern's antagelse om en »gryende selvornemmelse« hos barnet under to måneder bruges »selv-« som præfix og hører derfor til 1c, hvis hans definition tages alvorligt (1991, p.56): Den gryende selvornemmelse er barnets fornemmelse af den indlærings- og udviklingsproces, der fører til det produkt, at barnet perciperer bedre og bedre fra dag til dag. Der kan knyttes to bemærkninger til antagelsen om, at der forekommer en fornemmelse af denne udvikling: For det første er det fri fantasi fra Stern's side, at barnet under to måneder (eller senere for den sags skyld) skulle kunne fornemme selve udviklingsprocessen og ikke blot produktet. Sagt på en anden måde: Spædbarnet opdager selvfølgelig, at det ser bedre end før, og ikke mindst mærker det den stigende *hændelseskontingens* (se nedenfor undet økologiske selv), men hvordan skulle det kunne opdage den proces, der har ført til denne udvikling? Og hvad vil det sige? Man kan med mindst lige så stor ret hævde, at selv større børn og voksne selvfølgelig mærker, at de bliver bedre til noget, end de var før, at de behersker noget, de ikke beherskede før, at de får større selvtillid, osv. men at de ikke mærker selve den udviklingsproces, der har ført til dette udviklingsprodukt. Men måske er det blot en strid om ord, og eftersom man kan hævde begge udsagn med samme ret, er begge dele tom snak. For det andet er det uklart, hvad motiveringen for antagelsen overhovedet er. Da antagelsens sandhed eller falskhed ikke spiller den ringeste rolle for den viden, vi iøvrigt har om udviklingen af spædbarnets psyke, herunder perception, handlerepertoire og følelsesrepertoire, får man let en mistanke om, at motiveringen for antagelsen om det næsten nyfødte spædbarns evne til at fornemme selve udviklingsprocessen er, at den forsigtigt skal bane vejen for en sprogbrug, der kommer senere i teksten: »fornemmelse af *et gryende selv*«.

Dette selv definerer Stern flere steder i teksten som den subjektive fornemmelse af f.eks. egen handlekraft og fysisk sammenhæng - og det lyder ganske rimeligt. Selvfølgelig har spædbørn fornemmelser af at mestre noget, de ikke mestrede før, selvom det er svært at se, hvorfor det er nødvendigt at kalde dem subjektive. Hvad skulle de ellers de være? Andre steder defineres selvet som det, der fornemmes. Selvet er altså både en fornemmelse (der er »subjektiv«) af egen handlekraft, en fornemmelse af udviklingsprocessen, der har ført til den, og selvet er det, der fornemmes. Denne sprogbrug lister et selv-som-struktur ind ad sidedøren, inden diskussionen om det meningsfulde i at hævde eksistensen af en sådan struktur når at blive åbnet. Det gør den ved at definere selvet på tre modstridende måder, ved unødvendigt at understrege det »subjektive« og ved hjælp af den syntaktiske glidning fra præfix til substantiv og princippet »blaming the listener«. Læseren tvinges simpelthen til for sig selv at visualisere et sådant selv-som-struktur for at kunne læse videre i teksten. Og læse videre

gør man jo gerne, fordi det er en spændende og velskrevet fortælling, både i Stern's egen og i Dion Sommers mere kritiske udgave.

3) *Det selv, der dannes i interaktionen med andre.*

Selvet bliver dannet i interaktionen med andre, især med de andre, der har særlig betydning for én, siges det i denne tradition, der har rødder tilbage til Mead og Cooley. Men hvad er det egentlig, der dannes?

Af og til beskrives det, som om det, der dannes grundlag for i interaktionen, er selve det at kunne udvikle sig til en person, i betydningen én der kan noget og vil noget og med tiden vil kunne stå til ansvar for sine handlinger. Denne »menneskets udvikling til person« kaldes så for selvets udvikling. Udviklingen kommer i første omgang kun i stand i kraft af interaktion med andre, der forholder sig hjælpsomme overfor denne udvikling ved at udvise en særlig åbenhed, anerkendelse, lydhørhed og udviklingsstøtte overfor den udviklende persons følelser og intentioner. Det selv, der dannes, er det, som personens følelser og intentioner *bliver til*, i kraft af den andens anerkendelse af og lydhør overfor personens følelser og intentioner og i kraft af den andens hjælp til at artikulere disse følelser og intentioner. Det forudsættes naturligvis i denne sammenhæng, at den anden er loyal nok til at støtte netop den artikulering af følelser og intentioner, der er kompatibel med det, personen *egentlig* har på hjerte, ellers dannes der det, som Rogers har kaldt et forvrænget selv og Laing et falsk selv (se forneden under »ægtthedsselvet«).

En sådan beskrivelse af udviklingens afhængighed af en særlig form for udviklingsstøtte fra andre mennesker er i nøje overensstemmelse med de udviklingspsykologiske temaer, der fremstilles hos Bernth (1982), og Poulsen (1994), dog med den vigtige forskel, at sidstnævnte udviklingspsykologi undlader at benytte begrebet selvet og derved (efter min bedste overbevisning) undgår at købe katten i sækken. Hvad der kendetegner denne psykologi som udviklingspsykologi er, at der tilstræbes en præcisering af, på hvilket alderstrin udviklingen foregår, hvad det er for en færdighed, der udvikles, og hvordan udviklingsstøtten foregår.

Andre gange beskrives interaktionen som betydningsfuld for det at kunne forholde sig til sig selv. Selvet er så denne forholden-sig, »en dialog mellem jeg-som-subjekt og mig-som-objekt« (Willert, dette bind), og interaktionen med andre, der udviser en særlig åbenhed overfor denne forholden-sig, f.eks. professionelle rådgivere, hjælper personen til at kvalificere denne dialog.

Endelig kan »selvet« beskrives som noget, der har forbindelse med et udviklingsresultat, der kommer i stand i kraft af vellykkede interaktioner, et resultat, der består af, at interaktioner med signifikante andre internaliseres og efterhånden kan udspilles i forestillingslivet i form af virtuelle interaktioner, og til sidst måske knapt nok det. Dette kan kaldes »selvet som en højere mental færdighed«.

Det lyder lidt rodet, at det selv, der dannes i interaktionen, kan være tre forskellige ting, nemlig persondannelse, forholden sig til sig selv, og en højere mental færdighed. En nærliggende udviklingspsykologisk og personlighedspsykologisk løsning er, at den første optræder først, på et højere udviklingsniveau kommer den næste til, og tilsidst kommer den tredje. En anden løsning er, at de tre i virkeligheden er det samme, blot set i tre forskellige sammenhænge. Selvom både Willert og Grøn (begge dette bind) fortæller om selv som forholden sig til sig selv (med og uden interaktionens betydning), er deres beskrivelser ikke uforenelige med det selv som persondannelse, der går forud, og det selv som højere mental færdighed, der kommer efter, omend deres sigte er et andet. Det er karakteristisk for begge forfattere, at de kvier sig ved at omtale »selvet« ret tit, men hellere taler om »selv«, sandsynligvis for at undgå den ovenfor omtalte syntaktiske glidning, der fører læseren til at forestille sig et selv-som-struktur.

4) *Det økologiske selv.*

Neisser har i dette bind, s. 392-407 beskrevet, hvordan det økologiske selv hører hjemme dels i et gibson'sk landskab, dels i en verden, hvor det hele tiden er klart for personen, hvilke stimulusforandringer der er affødt af personens egne handlinger, og hvilke der ikke er. Neisser's begreb om det økologiske selv er i virkeligheden et svar på en række spørgsmål:

Hvordan kan det være, at vi ikke oplever, at verden er et stimulusfelt, der svimlende og uberegneligt flyver frem og tilbage foran os? Det skulle vi jo, hvis vi tager udgangspunkt i »den proximale stimulerings« omskiftelighed. Når vi kører med tog, går gennem en skov eller blot flytter fiksa-tionspunktet fra et punkt til et punkt 20 cm. ved siden af, er de proximale stimulusforandringer chokerende store og pludselige. Hvorfor lukker vi ikke øjnene i svimmelhed og siger: »Stop verden, jeg vil af«? Og hvorfor oplever vi ikke, at al fysisk kontakt og alle lyde er forårsaget af noget fremmed og ukontrollérbart? Og hvordan bliver man i stand til at opdage, at nogle fysiske – og sociale – hændelser er »svar« på handlinger, man lige selv har foretaget, mens andre ikke er det, således at »svar-hændelserne«, som jeg herefter vil kalde kontingente hændelser, fremtræder som et stykke verden, hvor man er aktiv medspiller, i modsætning til ikkekontingente hændelser, hvor man er passiv tilskuer til - eller offer for - et uforståeligt virvar af hændelser?

Svaret er, at perceptionen på forhånd – også hos spædbørn på 6 uger – er indrettet sådan, at den er egnet til at give information om, hvordan personen bevæger sig rundt og handler i en stabil verden med stabile egenskaber, således at de fleste af stimulusforandringerne giver information om, hvordan personen (med krop, slips og det hele) er placeret og handler og bevæger sig i forhold til de omgivende genstande. Det kan lade sig gøre, fordi perceptionen er tunet ind på en særlig opgave, som den forsøger at løse, samtidig med at den samler information op:

Perceptionen gør alt for at opdage, hvilke stimulusforandringer der er kontingente, altså forårsaget af personens egne handlinger og bevægelser, og hvilke der ikke er. Perceptionsprocessen indeholder nemlig hele tiden en feed-back tilbage til personen selv, den såkaldte reafferente feed-back. Den reafferente feed-back består i, at hver gang personen (eller organismen om man vil) igangsætter en bevægelse (øjenbevægelse, armbevægelse, mimik, locomotion osv.), sendes der besked tilbage til det perceptuelle system om at tolke de næstfølgende omverdenshændelser under indtryk af de bevægelser, personen lige selv har foretaget. Det gør det muligt at aflæse omverdenshændelser sådan, at de giver information om forholdet mellem på den ene side egen position, egne bevægelser og egne handlinger og følelsesudtryk, og på den anden side omverdenshændelserne – hvadenten de er fysiske eller sociale. Det økologiske selv skal imidlertid ikke forstås som noget, opmærksomheden er rettet mod, men som den referensramme, der udgør grundlaget for opsamlingen af perceptuel information. Det økologiske selv er altså ikke noget *i* personen, men personens krop, position, mimik, bevægelser og handlinger *som referensramme for opsamlingen af perceptuel information*.

Neisser skelner mellem det økologiske selv og det mellemmenneskelige selv. Som han beskriver de to selv'er, er de begge personens udspil som referensramme for opsamlingen af information om henholdsvis ting og den anden, og begge er de (ifølge min beskrivelse) afhængige af reafferensmekanismen, der gør det muligt at opdage hændelseskontingens. Det mellemmenneskelige selv er personens mimik, gestus og handlinger som referensramme for personens opfattelse af den andens mimik, gestus og handlinger: Spædbarnet hører sin fars lyde og ser intensiveringen af hans mimik i lyset af, at hun lige selv har sagt »gyrrrh«, og derved får hun en erfaring om en bestemt interaktionskontur.

Det mellemmenneskelige selv er den ontogenetiske forløber for det tidligere omtalte »forholden sig til sig selv gennem interaktion«, idet det mellemmenneskelige selv ikke kræver interaktionsselvets delvise refleksivitet eller subjekt-objekt spaltning. En stor del af det »selv«, Stern (1991) omtaler, når der ses bort fra hans vildledende definitioner, er i virkeligheden spædbarnets opdagelse af mellemmenneskelige hændelseskontingenser af denne art.

5) *Selv som selv-begreb – og selv-begrebets påståede enhed.*

Med selv-begrebet menes der her ikke det psykologiske begreb om selvet (og som det ses, er der for mange af dem til, at der meningsfuldt kan tales om noget sådant), men personens begreber eller tanker eller følelser om sig selv eller for at være helt præcis: Det personen begriber eller føler eller tænker, når hun begriber eller tænker eller føler noget om sig selv.

Hume havde nogle problemer med selv-begrebet, som kan udtrykkes i et nutidigt sprog: Når vi undersøger de tanker eller følelser, der er rettet mod os selv, finder vi ikke nogen enhed eller identitet i disse tanker eller

følelser. De skifter ustandselig. Når jeg prøver at gå ind i noget, som kunne kaldes mig eller mig selv, møder jeg det ene øjeblik varme, det andet øjeblik kedsomhed eller had, eller måske sover mit ben. Derfor kan selv-begrebets selv ikke være grundlaget for den oplevelse, som vi har af personlig identitet, hvis vi da har en sådan. Den personlige identitets begrundelse i selvbegrebet, altså de helt umiddelbare oplevelser jeg har, når jeg retter oplevelsen mod mig selv, er ifølge Hume en fiktion.

Det er mit indtryk, at Hume's argumentation ikke er blevet gendrevet, men at det snarere hævdes, at han stillede nogle spørgsmål, der ikke kan stilles (se Fogelin, 1985). Måske er løsningen, at enheden slet ikke skal søges i selvoplevelserne, men at det først giver mening at søge efter en enhed, *når personen oplever en konflikt*, og da kun i de selvoplevelser, der har forbindelse med konflikten.

Et problem, der er beslægtet hermed, finder man i den oftest citerede definition af selv-begrebet, nemlig Rogers' (1951, s. 136), om en enhed i selv-begrebet i form af en organiseret konfiguration: Selv-begrebet er en organiseret konfiguration af opfattelser af selvet.² Det er ikke indlysende, hvorfor det er så vigtigt at understrege denne enhed eller organiserede konfiguration. Understregningen ser ud til at være motiveret af en intuition om, at der slet og ret *bør* være sådan en enhed. Denne intuition kan være forårsaget af den samfundsdynamik, der har ført til nutidens »jag efter mening«, som Thielst beskriver mod slutningen af sin artikel i dette bind, og som Bertelsen mod slutningen af sin artikel giver som begrundelse for nødvendigheden af at danne et selv af anden orden.

På den anden side er understregningen af enhed og organiseret konfiguration måske tomme ord. Hvad vil det f.eks. sige, at jeg føler, at jeg er den samme? Hvad i alverden skulle jeg ellers føle? I virkeligheden er udsagnet om, at jeg føler, at jeg er den samme, ikke et udtryk for en særlig følelse, men blot en udtryk for, at jeg afviser at have følelsen af at være blevet en anden.

Man kunne her indvende, at der trods alt er en enhed i selv-begrebet. F.eks. bliver Morten evasiv, når der opstår en fare for personlige konfrontationer, og han gør det hver gang, og det irriterer ham, fordi han oplever det som et underlødigt træk ved sin personlighed. Men dette er ikke en enhed i selv-begrebet, kun en enhed i en del af selv-begrebet. Og selv denne lille enhed er måske kun en enhed, der fremkommer i kraft af enheden i den sproglige form, han har fikseret sin korrekte selverkendelse i.

Når man undersøger Rogers' teori nærmere, viser det sig da også, at det ikke er enheden, der interesserer ham, men selvets *modstridende* elementer. Ifølge teorien giver det anledning til lidelse eller ubehag, når der forekommer modstrid mellem det, personen i sin bestræbelse på at opnå accept fra andre bilder sig ind at føle, og det personen virkelig føler. F.eks. oplever Morten, der er weekend-far, en modstrid mellem den følelse, at det er pragtfuldt at passe den ét-årige søn alene i tre dage, og en anden

følelse, nemlig at det føles som 72 anstrengende timer. Da han kommer til den erkendelse eller følelse, at det både er pragtfuldt og anstrengende og indimellem kedeligt, og at han ovenikøbet tør stå ved det negative overfor sig selv og for drengens mor, bliver modstriden ophævet, og dermed ubehaget. Men derfra og til at tale om en organiseret konfiguration i hele selv-begrebet er der immervæk et spring.

Den empiriske forskning om selv-begrebet ser da også ud til at finde meget lidt enhed mellem selv-begrebets elementer (Hattie, 1992). Det skal ikke forstås sådan, at selv-begrebet består af multible selver eller noget andet post-moderne. Det betyder bare, at Mortens forhold til sin afdøde mor, sine cykelspænder og til det at passe den lille ikke har noget med hinanden at gøre, bortset fra noget tilfældigt og udvendigt.

Det kan konkluderes, at det psykologiske begreb om personers selv-begreber er velegnet til at beskrive personlige fænomener som selvværd o.l., men at understregning af selv-begrebets enhed, kontinuitet eller organisation medfører risikoen for psykosnak.

6) *Selvet som det, jeg identificerer mig med eller er knyttet til, eller som jeg kalder mit.*

William James (1890,I,291) citeres ofte for denne flotte passage: »-- a man's self is the sum total of all that he can call his, not only his body and his psychic powers, but his clothes and his house, his wife and children, his ancestors and friends, his reputation and works, his land and horses, and yacht and bank-account. All these things give him the same emotions. If they wax and prosper, he feels triumphant; if they dwindle and die away, he feels cast down -- «.

Husherren skuer ud over sit hushold og sine ejendele, og tænk: han bekymrer sig om dem. De er hans selv.

Denne definition har jeg set gengivet mindst ti gange forskellige steder i litteraturen om selvet, og aldrig har jeg set nogen fremholde den som smuk, men forfejlet. For forfejlet er den, vel at mærke hvis den skal tages bogstaveligt. Et selv kan ikke bestå af nogle heste og børn og bank-konti. Derimod kan selvet bestå af husherrens forhold eller tilknytning til dem – og det er jo noget helt andet. Eller det kan bestå af husherrens erkendelse af, eller ærgrelse over, at han er knyttet til dem – og det er noget tredje.

På resten af de 120 sider om selvet taler James da også om selvet i alle mulige andre betydninger end lige netop selv som det, man er knyttet til. Hvad han taler om, er selvbevidsthed'er af vidt forskellig slags. Men intet sted giver han nogen beskrivelse af selvet som en psykisk struktur.

7) *Selvet som slagord i individualismekrigen.*

Med individualismekrigen mener jeg den ideologiske krigsførelse, der består af, at der er nogen, der fører ideologikritik (også kaldet dekonstruktion) mod hovedstrømmen af psykologiske teorier, idet de kritiserer disse teorier for at være androcentriske eller etnocentriske, fordi de beskriver

mennesket, som om dets naturlige eller optimale eller egentlige eller ahistoriske situation er individualitet eller indrestyring eller autonomi eller frihed eller selvindeholdthed eller selvrefleksivitet. En sådan ideologikritik fremføres f.eks. af Poulsen (1993) og af Sampson (1990). Ideologikritikerne bruger ofte udtryk som »ensembled« eller »embedded« eller »connected«, når de f.eks. siger, at der i traditionelle samfund (eller i feudalismen eller hos kvinder) eksisterer et forbundethedsselv i modsætning til et individualismeselv.

I denne ideologikritiske genre præciseres det så godt som aldrig, hvad der menes med »selv«. Ordet indgår i beskrivelser af samfundsskabte forskelle mellem menneskers prærefleksive forståelseshorisont, sociale motiver, moralitet eller lignende, idet det i forbindelse med de ord, det kobles sammen med, betegner en skuen udad, snarere end en skuen indad.

8) *Det transcendentale selv.*

Kant undrede sig over, at det flimrer af sansedata, der foreligger for os, fremtræder med mening, med tid, rum og kausalitet. Derfor opfandt han apperceptionen som den proces, der skaber mening og sammenhæng i perceptionen. Begrebet om apperceptionen svarer til nyere tids perceptionspsykologiske teorier om, at omverdensopfattelsen består af sansning plus meningskonstruktion. Kant lod det transcendentale »Ich«, være det i os, der er ansvarlig for apperceptionen. Det transcendentale jeg (eller selv, som det under påvirkning af engelsk efterhånden kaldes på dansk) er utilgængeligt for vores oplevelse, vi ved ikke *hvordan* det er, det har ingen egenskaber, vi ved kun, *at* det er, eller mere præcist: Det transcendentale selv ved om sig selv, at det er. Det transcendentale er altså subjekt for tanken og samtidig subjekt for en viden om, at det er subjekt for tanken.

Bertelsen har i dette bind formuleret en teori om dette transcendentale selv's natur. Her er en anden teori: Hvis man går ind for en realistisk perceptionspsykologi, der betragter vores opfattelse af den perceptuelle verden som værende direkte og uden meningskonstruktion (under normale forhold), forsvinder behovet for en teori om apperceptionen, og dermed forsvinder det transcendentale selv.

Ganske vist er der situationer, hvor vi må stoppe op for at meningskonstruere. Der kunne vi måske bruge et transcendentalt subjekt? På den anden side: Hvad skal vi med det, når det ikke har nogen egenskaber, andet end at det ved om sig selv, at det er? Kant regnede da heller ikke det transcendentale jeg for at have nogen særlig betydning. Det er den senere romantiske filosofi, der har blæst dets betydning op, fordi man i romantikken elskede idéen om den rene og direkte selvbevidsthed.

9) *»Ægthedsselvet«, selvet som det man skal være tro mod.*

»But this above all: To thine own self be true.«³ Dette faderlige råd gav Polonius sin søn, der skulle til udlandet for at studere. Det er »selv« i

denne betydning, noget man skal være tro mod og ikke må svigte, der har vundet mest indpas i hverdags sproget. Det får en særlig omtale nedenfor.

Intet selv uden problemer

»Selvet« nævnes ofte i en særlig sammenhæng, nemlig i forbindelse med spørgsmål om følelsers, handlingers eller væremåders ægthed eller autenticitet. Et almindeligt udtryk er, at den autentiske følelse eller væremåde er nærmere selvet, eller at det er vigtigt at være oprigtig overfor selvet. Lad os kalde dette selv for ægthedsselvet – i mangel af bedre.

Hvor kluntede disse udtryk end er, er der ingen tvivl om, at de vinder genklang i os, og de dækker over en betydningsfuld dimension i vores oplevelse af os selv og af andre. Ikke destomindre får folk problemer, når de skal forklare, hvad de egentlig mener med det selv, som skal omgås så seriøst. Tit henviser de til dette selv ved at tage en dyb indånding, lade munden stå lidt åben og foretage en håndbevægelse, hvor den åbnede hånds let spredte fingre peger skråt tilbage mod brystet – hvorefter de giver op og begynder at give eksempler på, hvad det vil sige at være uautentisk eller uægte eller uoprigtig over for sig selv, og hvordan man har det, når man er det. Enkelte gange er der nogen, der beskriver den følelse, man kan have, når man er autentisk eller ærlig, men i så tilfælde altid en følelse, der optræder på baggrund af en overvundet fristelse om at være *uærlig*, eller en overstået svaghed, der har ført til *uautentisk* handlemåde.

Det er der gode grunde til. For det første er ægthedsselvet kun noget, der kan gøres til genstand for vores selvbevidsthed eller sproglige beskrivelse, når det optræder i forbindelse med problemer med autenticitet, ægthed eller oprigtighed. Uden for sammenhænge, hvor disse problemer italesættes eller opleves, er der ikke rigtig noget ægthedsselv, der er værd at snakke om, med mindre vi blot snakker om et tomt ord, en sproglig reifikation, der er skabt af psykosnak.

For det andet aktiveres ægthedsselvet ikke af problemer med autenticitet, ægthed eller oprigtighed, men af problemer med *uautenticitet*.

Det kan måske lyde som om, dette argument om ægthedsselvets »ikke-tilstand« i perioderne mellem uægthedssalmerne er en fænomenologisk finurlighed. Det er det imidlertid ikke. Argumentationen har rødder i et klassisk argument i den såkaldte ordinary language philosophy: Autentisk, ægte og oprigtig er kontraderede ord, de beskriver kun via deres modsætninger.

Austin (1961, 1962) brugte betegnelsen »bukse-ord« om ord, der ikke har den funktion at bidrage positivt til beskrivelsen af noget, men kun har den funktion at udelukke den modsatte beskrivelse. Ifølge ham er ord som »real« og »freely« bukseord, fordi det er ordenes modsætninger, »not real« og »not freely«, der har bukserne på. Det er dem, der beskriver. I

stedet for det fjollede udtryk bukseord kan vi kalde disse ord kontradefinerede. Kontradefinerede ord er ord, der ikke i sig selv bidrager med en beskrivelse af handlingen eller situationen, men hvis *modsatninger* giver en beskrivelse, og derfor kan defineres. Kontradefinerede ord bruges til at udelukke deres modsætning, og de bruges kun, når modsætningen på en eller anden måde er relevant.

At sige at en handling blev foretaget frivilligt, er ikke at foretage en karakteristik af den. Udsagnet bruges til noget andet, nemlig til at hævde, at den ikke blev foretaget under tvang, eller at der ikke var noget galt med den. Og hvornår siger vi det? Når mistanken får os til at italesætte muligheden for, at der var noget galt. Det lyder meget abstrakt, men et par eksempler kan måske demonstrere det – og siden skal vi nok komme tilbage til selvet.

»Han meldte sig frivilligt«. – Den sætning er lige ud ad landevejen. Den betyder, at der ikke forelå tvingende omstændigheder – og det plejer der ellers at gøre, når man melder sig.

»Han kyssede hende« – Den er også helt kosher. Det gælder derimod ikke for:

»Han kyssede hende frivilligt«. – Her er vi nødt til at digte en kontekst om trusler for at gøre »frivilligt« meningsfuldt. Og hvad frivilligt fortæller, er ikke at kysset blev foretaget i et sindelag, der afviger fra det sindelag, som kys sædvanligvis foretages i, men at det *ikke* var hendes trusler om at skyde ham, der fik ham til det, eller lignende. Et andet kontradefineret udtryk er »med vilje«.

»Han væltede glasset med vilje«. Den sætning er »i orden«, fordi det er mod god bordskik at vælte glasset. Hvad »med vilje« fortæller, er blot, at det var en handling som alle andre handlinger. Det var ikke et armsving, der kunne undskyldes med rystesyg eller forfjamskethed.

»Han satte sig ned med vilje«. Den er ikke »i orden«. Hvad er forskellen mellem at sætte sig ned og at sætte sig ned med vilje? Ingen. Her er vi nødt til at opfinde en særlig kontekst, hvor der er noget problematisk ved at sætte sig ned, f.eks. at han vidste, at der lå en balalajka på stolen, eller at de havde aftalt, at han først måtte sætte sig ned, når dronningen havde passeret.

Det samme gælder ægthedsselvet, eller rettere autentisk, oprigtig og ægte som beskrivelser af handlinger og følelser. De beskriver ikke en døjt – men de tjener det formål at udelukke den modsatte beskrivelse, som konteksten har bragt på tale. Der er noget forkert ved at forsøge at beskrive den menneskelige »standardsituation« som værende præget af ægthed eller autenticitet, ligesom der er noget forkert ved at sige, at almindelige handlinger udføres med vilje. For en handling er ikke en handling plus en viljesakt, og væren er ikke væren plus autenticitet. Der er først mening i at tale om ægthed, når der er noget særligt, der gør denne italesættelse aktuel.

Dette særlige kan være et oplevet krav fra andre mennesker om at handle på en måde, som man føler er uautentisk, feks. kysse farvel hver morgen, når man går på arbejde, selvom man synes det er kunstigt. Et uautentisk kys er et særligt kys. Et autentisk kys er et kys – slet og ret. Det er det uautentiske kys, der vækker en vagthund i os. Det »autentiske« kys vækker noget helt andet, og i hvert fald ikke selvet.

Selvfølgelig kan vi have en fornemmelse af ægthed, men kun på baggrund af uægthed. Vi kan føle noget i retning af en svulmen i brystet, når vi endelig får taget os sammen til at sige: »Helt ærligt, jeg synes det er kunstigt, at vi partout skal kysse farvel, når vi har travlt om morgenen. Det er der jo ikke noget erotik i – det er bare tryghedsnarkomani«. »Det synes jeg også«. »OK«. Men den svulmen i brystet er da ikke selvet. Den forsvinder jo efter et halvt minut og er kun en fornemmelse af mod og lettelse. Derfor er der noget rivende galt med de daglidags - og Jungs, Rogers' og Laing's – begreber om et selv, som skulle gøre os autentiske. Jeg tror, de er skabt af sproglige mystifikationer, der kommer af, at de kontradefinerede ord behandles, som om de var selvstændige beskrivelser.

Noget lignende gælder for det påståede »selv«, der skulle få os til at føle, at vi er den samme, og at der er en kontinuitet i vores oplevelser. Jeg tror ikke, at vi går rundt og føler, at vi er den samme, og at vores oplevelser er præget af kontinuitet. Jeg tror, at vi af og til oplever, at vi ikke er den samme. De tortur-ofre, Arenas fortæller om i dette bind, er et stærkt eksempel på selv-identitetens kontradefinerethed: Tortur-oplevelsen og erindringen om den får dem til at føle, at de ikke er den samme. Det betyder ikke, at de før torturen gik rundt med en følelse af at være den samme.

Overskriften, »intet selv uden problemer« er en slagordspræget forkortelse af udtrykket: Selvet italesættes og opleves kun, når der er problemer, eller når vi har en oplevelse af, at de overstås. Disse problemer er spædbørn ude af stand til at komme i. De kan simpelthen ikke være uautentiske, ikke fordi de er mere ærlige end voksne, men fordi de ikke har selve færdigheden til at foretage den subjekt-objekt adskillelse, der kræves for at kunne være uærlig. Derfor har spædbørn intet selv – i betydninger af ordet selv, der bare tilnærmelsesvis ligner de betydninger, der bruges i hverdags sproget. Når man laver en teori om spædbarnets selv, må man derfor vide, at man laver en ny hypotetisk konstruktion, og man må overveje, om det overhovedet er nødvendigt, og om konstruktionen virkelig udretter noget, der ikke kan gøres lige så godt uden. For prisen for at indføre et spædbarnselv eller i det hele taget et prærefleksivt selv er, at vi uvægerligt kommer til at beskrive det med kontradefinerede ord, hvor det kun er disse ords modsætninger, der har psykologisk eller fænomenologisk realitet.

NOTER

1. Sondringen mellem opmærksomhedens udgangspunkt og dens focus er i sprogvidenskaben gengivet ved en række sondringer, f.eks. thema/rhema, topic/comment, given/new og logisk subjekt/logisk prædikat (i modsætning til grammatisk subjekt/grammatisk prædikat). Til brug for perceptionspsykologiske problemstillinger af lignende art har jeg foreslået sondringen mellem det praktiske grundlag og det perceptuelle projekt (Poulsen, 1980).
2. »Opfattelser« er her en oversættelse af det engelske »perceptions«, der i denne sammenhæng er et overbegreb for oplevelser, følelser og opfattelser. Ordet selvet i denne sammenhæng er ikke psykosnak. Rogers bruger ordet i den gængse engelsksprogede betydning, hvor det blot henviser refleksivt til en person ligesom et pronomen, selvom det har form af substantiv.
3. Polonius talte ikke psykosnak. Udtrykket *thine own self* betød på Shakespeares tid ganske enkelt *dig selv*. Men det er en særhed ved det engelske sprog, at self i så mange faste vendinger antager grammatisk form af substantiv, der ovenikøbet er tælleligt. Det er denne særhed, der har muliggjort psykosnakken, og dermed psyken-i-psyken, selvom brugen af self som egentligt substantiv ifølge nogle sprogvidenskabsfolk er en «nittenhundredtalsneologisme». På tysk taler man om Ich og Selbstbewusstsein, ikke om «das Selbst», og på fransk kvier man sig i filosofiske tekster ved at tale om «le soi-meme», idet man foretrækker «le moi(-meme)«, f.eks. i udtrykket «faire de moi-meme un centre de l'univers», der betyder «høre op med at affinde sig med uautentisk være».

LITTERATUR

- AUSTIN, J.L. (1961): *Philosophical Papers*. Oxford Univ. Press.
- AUSTIN, J.L. (1962): *Sense and Sensibilia*. Oxford at the Clarendon Press.
- BERNTH, I. (1982): »Fra person for andre til person blandt andre«. *Psyke og Logos*, 333-365.
- FOGELIN, R.J. (1985): *Hume's Scepticism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- HATTIE, J. (1992): *Self-Concept*. Hillsdale: Erlbaum.
- JAMES, W. (1890): *Principles of Psychology, I*. London: MacMillan.
- POULSEN, A. (1980): »Perceptionens erkendelsesinteresse og det praktiske grundlag«. I P. Harder & A. Poulsen, *Hvad går vi ud fra?*. København: Gyldendal.
- POULSEN, A. (1993): »Activity and the disembedding of human capacities in modernity«. I N. Engelsted, M. Hedegaard, B. Karpatschof & A. Mortensen, *The Societal Subject*. Aarhus Univ Press.
- POULSEN, A. (1994): *Børns udvikling*. København: Gyldendal.
- ROGERS, C. (1951): *Client Centered Therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- SAMPSON, E.E. (1990): »Social Psychology and Social Control«. I I. Parker & J. Shotter, *Deconstructing Social Psychology*. London: Routledge.
- STERN, D. (1991): *Barnets interpersonelle univers*. København: Reitzel.